

STUDII DE LINGVISTICĂ

CZU : 821.135.1.09``18``(092)Russo A.

Unele reflecții lingvistice ale lui Alecu Russo

Gheorghe POPA, Grigore CANTEMIR,

Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, Republica Moldova

Rolul lui Alecu Russo în cultura și știința românească are șansa de a fi, pe alocuri, subapreciat sau de a fi schițat, poate, incomplet, dacă s-ar trece cu vederea peste reflecțiile sale judicioase privind diverse probleme de limbă. Deși nu era un specialist în materie (drept dovadă ne poate servi însăși acțiunea lui A. Russo, care nu rezidă „într-o înfruntare cu adversarii în termenii și cu mijloacele științei limbii”) (Regman 1998: 26), „cugetările” sale, remarcabile prin cantitatea, dar, mai ales, prin substanța lor, pe marginea unor chestiuni atât generale (cum ar fi, de exemplu, conceptul de „limbă înțeleaptă” sau geneza „logicii limbii”), cât și particulare (cum ar fi, de exemplu, izvoarele de îmbogățire a limbii literare sau rolul „străinismelor”), sînt în consonanță deplină cu adevărurile științei despre limbă.

Pentru confirmare, vom pune în paralel două reflecții ale lui A. Russo cu altele similare, formulate de doi mari lingviști: Baudouin de Courtenay și Eugeniu Coșeriu. Astfel, A. Russo a fost printre primii scriitori ai noștri care a formulat și a susținut cu tărie ideea că limba e creată nu de învățați, ci de popor, că limba literară, de fapt, nu este altceva decît aceeași limbă populară, însă cultivată și perfecționată de maestrul scrisului: „Sunetul și forma, pînă și noima, adică sufletul cuvintelor, este dreptul scriitorilor și al neamului, mare plămăditor de limbi și de cuvinte” (Russo 1998: 61). Și un alt pasaj: „După socotința me, rolul adevăraților învățați, ce se vor îndeletnici cu filologia, va fi să se mărginească în definiția rînduieilor limbii, statornicia sintaxei și a ortografiei; iar alcătuirea, întrebuițarea, iscodirea sau depărtarea cuvintelor trebuie să rămîie proprietatea urechii, a bunei judecări a scriitorilor. Codul limbii nu poate fi mai aspru decît cele politicești. Cuvîntul fie slav, fie turc, fie latin, se va români, are drit (= drept) de împămîntenire și numai obșteasca frămîntare și nevoia poate să-i deie indigenatul, iar nu autoritatea fabricanților de sisteme” (ibidem: 100).

Peste ani (adică peste circa 150 de ani), deja un „specialist în materie”, savantul de notorietate mondială Eugeniu Coșeriu, avea să formuleze și să susțină, cu nu mai puțină tărie, același adevăr: „În toată lingvistica pe care o reprezint, motivul meu a fost *vorbitorul* (aici și mai departe sublinierile aparțin autorilor – Gh.P., Gr.C.), adică convingerea după care lingvistul trebuie să se preocupe de tot ceea ce îl interesează pe vorbitor. *Vorbitorul este măsura tuturor lucrurilor în lingvistică, fiindcă limbajul e făcut de către și pentru vorbitori, nu de către și pentru lingviști, și, deci, lingvistul trebuie să explice* care este fundamentul acestei neliniști a vorbitorului care vrea să vorbească și care se întrebă dacă e bine sau nu e bine spus ceea ce spune, dacă modul lui de a vorbi este un mod corect, dacă există alte moduri, superioare, de a vorbi în aceeași limbă” (Coșeriu 1994: 164).

STUDII DE LINGVISTICĂ

A. Russo e unul dintre puținii scriitori care a pus în discuție raportul dintre obiectul investigat și subiectul care cercetează acest obiect. Astfel, după părerea lui A. Russo, filologiei nu trebuie „să prefacă”, „să reformeze” limba după placul lor, ci trebuie „să se mărginească la definiția rînduieiilor limbii, la statornicia sintaxei și a ortografiei”, iar „o gramatică a limbii” trebuie elaborată „după limba nu ce ar trebui să avem, dar după limba ce avem” (ibidem: 93). Iată cum este formulat acest principiu – de investigație obiectivă a limbii – de unul dintre întemeietorii lingvisticii generale contemporane Baudouin de Cortenay: „Este destul de nepotrivit a aprecia structura limbii dintr-o perioadă prin categoriile unei perioade precursoare sau posterioare” (Бодуэн де Куртенэ I 1963: 68). Și în altă parte: „Cercetarea faptelor de limbă trebuie să fie strict obiectivă, ea trebuie să fie o constatare a faptelor esențiale din epoca respectivă și din domeniul glotic respectiv, fără a le atribui categorii improprii” (Бодуэн де Куртенэ II 1963: 17).

Trebuie să menționăm în mod special faptul că valoarea observațiilor lingvistice ale lui A. Russo poate fi just înțeleasă și interpretată fără echivoc, dacă aceste observații vor fi proiectate pe fundalul intensei agitații în diverse domenii ale timpului. În același timp, „cînd este vorba să încadrăm pe Russo între ceea ce a fost și ceea ce va fi (în materie de lexic – Gh.P., Gr.C.), consemna D. Caracostea, trebuie totdeauna să ne amintim că el vorbește în numele unei constelații literare: reprezintă latura ideologică a unei atitudini pe care unii beletrști o luase înainte de el” (Caracostea 2000: 147).

Cu referire la domeniul lingvisticii, putem constata că anume în perioada respectivă „unul prefacă toată limba în *-iune*, altul în *-ție*, altul în *-iu*, altul în *-înt*, de nu știi cum să te întorci între aceste patru puncturi cardinale a gramaticilor” (Russo 1998: 45). Cu alte cuvinte, anume în această perioadă se făceau tentative energice din partea reprezentanților latinismului exagerat al lui August Treboniu Laurian, latinismului moderat al lui Timotei Cipariu, italianismului lui Ion Heliade Rădulescu, fonetismului lui Aron Pumnul de a încorseta limba „în canoane puriste și intolerante”, de „a impune la noi, într-un moment de vitală și delicată articulare a tradiției cu nevoia de înnoire, exagerația și chiar mai mult: aberația” (Regman 1998: 26). De aceea, în dorința „de a călca sănătos și după logică”, A. Russo consideră, pe bună dreptate, că încercarea „de a înturna și răsturna o limbă împotriva trasului (= traseului) ei” este o „chestie de pedanți, de neștiutori, de șarlatani sau de mișei”, precum este „o frazeologie strălucitoare pentru ochii slabi” intenția de a așeza limba, chipurile, „pe niște baze mai solide”. Argumentul invocat împotriva unei atare normări a limbii este simplu, dar peremptoriu: „Cînd se naște o limbă în lume, se naște cu organismul ei, se naște negreșit pe o bază solidă, pe baza alterațiilor sau a decompoziției altor limbi, pe condițiile viețuirii a poporului ce o înfie sau care se naște cu ea, precum romanii pe condițiile climei, a vecinătății și a o mie de alte condiții ce alcătuiesc istoria” (Russo 1998: 95-96).

După ferma convingere a lui A. Russo, puriștii greșesc atunci cînd consideră că istoria limbii române începe cu istoria românilor și „cu Școalele Ardealului, și cu școala

STUDII DE LINGVISTICĂ

limbii hrisoavelor, limba publică, cu școala limbii cântecelor populare, limba inimii neamului; cu școala limbii traducătorilor cărților bisericești, limba credinței, cu școala limbii cronicarilor, limba istoriei, care școale îți dau mâna din veac în veac, pînă la școala ardelenescă de astăzi, ce nu seamănă nici una și nu se leagă cu nimic cu tradițiile scrise și orale” (ibidem: 74-75).

Analizînd formarea și dezvoltarea limbii române, A. Russo opinează că la baza ei stă latina vulgară a soldaților și coloniștilor din Dacia. Acest „cel mai de pe urmă născut” dialect (care își are rădăcină în Galia, în Spania, în Italia, în Grecia mare) era utilizat multă vreme numai în viața casnică și în relațiile private. Dar, odată cu întemeierea domniilor în Valahia și în Moldova, dialectul se întărește, se ridică și se impune dregătorilor, începe a fi folosit în actele publice, transformîndu-se, treptat, în limbă. Acest idiom însă nu mai era limba latină, precum moldovenii și valahii nu mai erau vechii romani, ci un popor nou, care s-a format din amestecarea elementului de baștină cu cel al altor popoare: „dovadă că limba nu este latină stau: țesătura și cuvintele cele numeroase care lipsesc în latină, dar se găsesc în limbile noastre, și tradițiile ideii naționale trăitoare la noi ce își au perechea în unele din țările citate” (ibidem: 98).

Ca și orice altă limbă, româna are un specific al ei – specific determinat de originea ei, de felul de a fi al poporului care o vorbește, de „colaborarea” ei cu alte limbi, de „originalitatea” ei de a desemna realitatea etc. În legătură cu acest moment, A. Russo menționa cu deplină încredere: „O limbă, fie ea turcită, grecită, franțuzită și slavonită, cînd vorbește de neam și s-a născut cu el, cînd spune de trecut, de patrie, și în fiecare cuvînt stă o tradiție istorică, o durere, o fală sau o simțire, e o limbă nepieritoare și cu anevoie de a stîrpi” (ibidem: 85). Același detaliu aveau să-l confirme și interogațiile retorice: „Scoate din limba românească ramurile străine... Unde e limba... unde e originalitatea ei?” (ibidem: 99). Probabil, influențat de *Cugetările* lui A. Russo și în intenția de a lua atitudine față de valul de neologisme ce invadau limba română, T. Maiorescu scria: „Ce ar deveni, de exemplu, limba poetică a lui V. Alecsandri, dacă am înlocui expresia *neagra veșnicie* din vorbirea obișnuită prin *neagra eternitate* sau *stea iubită* prin *stea amată*, cum ar dori partizanii neologismului?” (Maiorescu 1990: 281).

În același timp, A. Russo va interveni autoritar în discuțiile despre utilizarea împrumuturilor. Astfel, el respinge categoric „străinismele” ce nu îmbogățesc cu nimic limba literară: „Muncește-ți pana și pune o zăbală străinismului... [care] începe de o vreme și sub toate chipurile a ne înăduși”, scria A. Russo lui M. Kogălniceanu, sfătuiindu-l ca ziarul „să scrie pentru obște, obștea cea nepoliglotă, nelatină, nefranțuzcă, ca să poată bieții oameni avea o legătură, un locușor pe pămîntul moldovenesc, unde se vorbește moldovenește” (Russo 1989: 185).

Ca și ceilalți scriitori ai timpului, A. Russo a manifestat un interes constant pentru diverse aspecte ale limbii române literare. El pleda insistent pentru stabilirea unor astfel de norme literare ale limbii ce ar asigura dezvoltarea ei liberă și multilaterală, democratizarea ei și, totodată, ridicarea nivelului ei de cultură, de rînd cu celelalte

STUDII DE LINGVISTICĂ

limbi de cultură din Europa. Normele literare ale limbii, după părerea lui A. Russo, trebuie să corespundă întru totul normelor intrinsece ale limbii, ale „logicii” ei și, în genere, „pentru a scrie românește, nu trebuie gramatici, trebuie rîvnă” (Russo 1989: 66-134). Numai în felul acesta, vom avea și o limbă cu adevărat literară și o literatură cu adevărat națională. Și, dimpotrivă, dacă „vom alerga după visurile pedanților, vom rămîne în patosul unde ne găsim (adică la anul 1855 – Gh.P., Gr.C.)” (Russo 1998: 107). „Literatură a patosului”, astfel numea A. Russo literatura cosmopolită și antirealistă creată pe la mijlocul secolului al XIX-lea de către apolozenii sistemelor purist-neologice, rătăciți „în întreitul pedantism al formei cuvintelor și momîțării străinilor” (ibidem: 47). O astfel de literatură, care „îneacă și omoară în țările românești dezvoltarea spiritului și a închipuirii, vine din pricina neștiinței limbii și a tradițiilor părintești; literatura aceasta nu are rădăcină, nici dă roadă” (ibidem: 43), scria A. Russo în manieră cronicăreasă.

A. Russo era de părerea că stabilirea normelor literare ale limbii trebuie să se întemeieze pe concepția rațională a dezvoltării ei, pe bunul-simț, pe dreapta judecată și evitarea oricăror exagerări. Declarînd o luptă neîmpăcată pedanților neologiști, el arată că principala greșeală a acestora constă anume în faptul că ei prefăcuseră neologizarea într-un mijloc de îmbogățire a limbii, într-un scop în sine. Departate de a nega necesitatea de a utiliza neologisme, A. Russo privea schimbările în limbă „ca un axiom ce nu are nevoie de demonstrare”, deoarece „nevoile nouă cer mijloace nouă, și ideile nouă au trebuință de cuvinte nouă, dar nevoia trebuie să le dea la iveală, să le creeze și să le împămîntenească” (ibidem: 46). Și, în legătură cu aspectul în discuție, să fim liniștiți că „unde ne va trebui un cuvînt, ideea îl va iscodi, nu după sistema cutăruia sau cutăruia, dar după logica limbii, pe care nu o fac nici învățații, nici lexicoanele” (ibidem). El a relevat marele rol al împrumuturilor neologice în procesul de îmbogățire și de perfecționare a limbii naționale literare. În plus, spre deosebire de teoreticienii neologiști-puriști, A. Russo consideră, justificat, că încetățenirea în limba română a neologismelor de origine străină presupune adaptarea lor la specificul fonetico-morfologic al limbii noastre, iar, odată statornicite, ele se „naționalizează”, copiază întru totul limba populară, „îmbăcînd”, cum zicea el, „caracterul pămîntului” (ibidem: 11). Fundamentarea populară a limbii literare o găsim exprimată, după părerea lui Șt. Munteanu (Munteanu *et alii* 1990: 218), în următorul pasaj: „Tradiția orală a neamului nostru cuprinsă în cîntecele vechi, zise astăzi balade, ne dă tot românismul cărților bisericești și al cronicarilor, iar nicidecum românismul nou. Astă tradiție orală, neținută în seamă de școale, astă tradiție pe care este zidită naționalitatea română, împrăștiată într-o minunată asemănare și unire pe toate latirule românești, e limba” (Russo 1998: 87).

Teoreticianul *României literare* era un adversar hotărît al „artificialității de stil”, al stilului „manierat”, al „pretențiozității”, al literaturii pedante în „condei”, în „forme”, în „idei”, care, „din pricina neștiinței limbii și a tradițiilor părintești” (ibidem: 43), „îneacă și omoară în țările române închipuirea sub o *ridicolă ingeniozitate* (subl. autorilor –

STUDII DE LINGVISTICĂ

Gh. P., Gr. C.) a cuvintelor” (ibidem: 21). Era și de așteptat, în acest context, ca A. Russo să ia atitudine față de creația unor confrăți de condei. Astfel, detestînd verbalismul și retorismul creațiilor literare ale lui I. Heliade Rădulescu și ale discipolilor săi, A. Russo scria: „Adevărat, *filomela* îi cuvînt poetic, *azura* îi frumos, *orizonul* nu-i slut, *elementile* fac bine în *paginile* poeziilor văduvite de cititori. Dar ce folos! *Limbajul*, *geniul*, *inspirația* și *filomela* cu suavele ei modulații plîngeferi nu ne încîntă sau pentru că sînt streine, iar nu române, sau pentru că sîntem barbari și *indemni* de lirele acestor armonioși, deși neinteligibili Orfei” (ibidem). Și osînda, vorba lui D. Caracostea, cade hotărît: cei care cîntă latinește, franțuzește, italienește „pot plăcea pedanților, dar nu-s poeți români” (în același timp, ar trebui să se știe că dintre aceste trei „cîntări”, A. Russo a avut preferință pentru „cîntarea” franceză: „Frații Ardeleni, cărora le cunoaștem multă știință latinească, sînt greșeli în aprețiația lor despre autorii și limba franceză”).

Nu mai puțin bizară, după părerea lui A. Russo, era și limba cărților de istorie, întrucît erau împeștritate cu neologisme, gen *comune*, *perfid*, *pretext*, *persecuta* etc. (în numele dreptății, trebuie să menționăm că îngrijorarea lui A. Russo pentru o posibilă „împămîntenire” a unor atare neologisme în limba română nu avea temeuri, deoarece motivul necesității, iterat stăruitor de el însuși, a determinat ca unele din aceste neologisme să circule pe scară largă). Ceea ce e important să reliefăm în legătură cu problematica în discuție e faptul că „meritul lui A. Russo este că a trăit mai adînc decît contemporanii săi problema aceasta a neologismului și a trăit-o în cadrul larg al unei concepții totale despre literatură și viață” (Caracostea 2000: 254).

În același timp, A. Russo ironiza pe vulgarizatorii limbii, propovăduitori ai „norodniciei mojicești” false, care se străduiau să reducă limba literară, coborînd-o la nivelul intelectual al omului fără cultură. Ca și comilitonii săi, el respingea cu tărie toate încercările acestora de a introduce în circulația literară diferite forme agramate, primitive sau schimonosite ale unor cuvinte și expresii de tipul *șeapă* în loc de *ceapă*, *hiere* pentru *fiere*, *pșene* în loc de *pesemne* etc. (ibidem: 91). După ferma lui convingere, nu poate fi acceptată nici gramatica actuală, deoarece ea „nu dă extrasul limbii vii, ci produce teorii ingenioase cîteodată, dar totdeauna împoncișătoare [= contrare] realității” (ibidem).

Viziunea lui A. Russo referitoare la valorificarea trecutului și a limbii populare are o importanță deosebită și la etapa contemporană. Astfel, faptul că această valorificare contribuie substanțial la perfecționarea și îmbogățirea limbii române literare nu înseamnă însă, în viziunea ideologului unirii Moldovei și Munteniei de la 1859, că limba operelor scrise trebuie să reproducă și/sau să imite „în amănunt” limba populară.

Fiind conștient, pe de o parte, de misiunea scriitorului în procesul de dezvoltare a limbii naționale și de faptul că literatura trebuie să fie „expresie a neamului”, iar pe de altă parte, de consecințele nefaste ale acțiunilor „pedanților” în acest proces, A. Russo va consemna programatic: „Cînd românii vor întorloca o societate serioasă, spre așezarea și dezbateră chestiunilor limbii, cînd vor pune pe izvod tot ce au, cînd societatea aceea va încheia jurnal de toate cuvintele primite, indigenate, lepădate, în-

STUDII DE LINGVISTICĂ

noite sau învechite din țările unde se vorbește românește, când se va așeza sintaxa și ortografia nu după placul fieștecărui, dar după duhul istoriei și a originilor neamului, atunci literatura își va lua zborul și va fi expresia neamului [...]. În acea zi pedanții se vor șterge ca umbrele, că nimic nu omoară pedantismul ca o carte frumoasă, simplă, de gust și de idei” (ibidem, 101).

Departate de a efectua o „inventariere” exhaustivă a diversității reflecțiilor lingvistice ale lui A. Russo, ești tentat să afirmi că ostașul propășirii a anticipat, la multe capitole, starea actuală de lucruri în domeniul limbii, fapt ce actualizează profetia alecsandriană: „Numele lui Alecu Russo crește cu timpul și va străluci glorios” (Alecsandri 1992: 141). 📖

Bibliografie:

- Alecsandri, Vasile, *Alecu Russo*, în Alecsandri, Vasile, *Opere*, vol. IV, Chișinău, Editura Hiperion, 1992.
- Caracostea, Dumitru, *Expresivitatea limbii române*, Iași, Editura Polirom, 2000.
- Coșeriu, Eugeniu, *Deontologia limbajului*, în Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Anuar de Lingvistică și Istorie Literară, T. XXXIII, 1992-1993, Seria A, Lingvistică, Iași, 1994.
- Maioreescu, Titu, *Critice*, Chișinău, Editura Hiperion, 1990.
- Munteanu, Ștefan, Țăra, Vasile, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Literatura Didactică și Pedagogică, 1983.
- Regman, Corneliu, *Întâlnire cu clasicii*, București, Editura Eminescu, 1998.
- Russo, Alecu, *Opere*, Chișinău, Editura Literatura artistică, 1989.
- Russo, Alecu, *Cîntarea României*, Chișinău, Editura Litera, 1998.
- Бодуэн де Куртене, И.А., *Избранные труды по общему языкознанию*, том. I-II, Москва, Изд-во «АН СССР», 1963.

Rezumat: Autorii evidențiază rolul lui Alecu Russo în cultura și știința românească, care, consideră ei, este subapreciat sau schițat incomplet, pentru că se trece cu vederea peste reflecțiile sale judicioase privind diverse probleme de limbă. Deși nu era un specialist în materie, „cugetările” sale, remarcabile prin cantitatea, dar, mai ales, prin substanța lor, pe marginea unor chestiuni atât generale (cum ar fi, de exemplu, conceptul de „limbă înțeleaptă” sau geneza „logicii limbii”), cât și particulare (cum ar fi, de exemplu, izvoarele de îmbogățire a limbii literare sau rolul „străinismelor”), sînt în consonanță deplină cu adevărurile științei despre limbă.

Cuvinte-cheie: *Alecu Russo, concepția lingvistică, cugetări, „limbă înțeleaptă”, logica limbii, străinisme*

Alecu Russo – Some linguistics considerations

Rezumat: The authors evidence the role played by Alecu Russo in Romanian culture and science, considerably under-appreciated or only incompletely known, as, for example, his most judicious linguistic observations remained almost ignored. Without being a specialist in the field, the ideas of Russo on both general (such as the concept of “wise language”, or the genesis of “the logic of language”) and particular problems (e.g., the sources of the literary language enrichment or the role of the neologisms) remain valid, if considering both their amount and especially their substance, still fully agreeing with the established scientific truth on the organism represented by language.

Cuvinte-cheie: *Alecu Russo, concepția linguistică, idei, „wise language”, logica de limbă, neologisme*